

Práger László

A nyolcvanas évek kiterjesztett nyitottság-elmélete és a magyarországi reálfolyamatok a kilencvenes évek végén

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkal - jelképesen és a valóságban - a négy szabadságelv, az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a személyek szabad áramlásának filozófiájához és gyakorlatához is csatlakozunk. Egy olyan térségbe lépünk - ország, vállalat, család, egyén, kormányzati, vállalkozói és civil szféra - mely legalább annyira kulturális, humán, szociális, mint gazdasági közösség. A belépés küszöbén cikkemben visszatekintek a magyar közgazdasági gondolkodás, benne a nyitottság-felfogás elmúlt egy-másfél évtizedes fejlődésére. Az összevetés bizonyítja: a magyar közgazdasági-társadalmi gondolkodástörténet és az európai társadalomfilozófia egymástól függetlenül, de mégis egymáshoz kapcsolódva hasonló utat járt be az elmúlt évtizedben. A gondolkodás, a humánszféra "magas harmonizáltságán" kívül a legjelentősebb kérdés: a reálszféra, a valóságos folyamatok mennyire közeledtek az Európai Unióban kialakult feltételekhez, vagy esetleg mely pontokon következett be távolodás. Úgy vélem, a tudatosan tervezett mennyiségi változások sora a strukturális közelítéshez vezetett. A legnagyobb elmaradás: az EU-csatlakozás terheinek és hozadékainak, gazdasági és társadalmi hatásainak felmérése még messze nem történt meg, jóllehet a nemzeti gazdaságpolitika és gyakorlat csak ennek ismeretére épülhet.

Az Európai Unióval ezévben megkezdett csatlakozási tárgyalások, tagságunknak belátható közelbe kerülő képe a korábbiaknál élesebben veti fel a kérdést: mihez csatlakozunk, milyen gazdasági, társadalmi és szociális térségnek leszünk részei. Az Európai Unió egy pontosan megfigyelhető gondolati és gyakorlati pályán haladva egyre fokozottabban túllépett a gazdasági integráció céljain és most már egy, a társadalom, az élet csaknem minden területét átfogó gazdasági, kulturális, szociális közösségnek definiálja önmagát, különösen hangsúlyozva az egyén, a család, a kisebb közösségek, a régiók helyét és szerepét. Az Európai Unió négy szabadságelve az áruk szabad mozgásától a tőke és a szolgáltatások korlátlan mozgásán keresztül elvisz a személyek szabad áramlásáig, végső soron az egyén és családja csak az összérdek bizonyos kereteitől korlátozott nagymértékű szabadságáig.

E gazdasági és gazdaságon túlmutató "európai filozófia" kialakulásának története és útja sok szempontból hasonló mindahhoz, amit a magyar közgazdasági gondolkodás, benne a

magyar nyitottság felfogás¹ bejárt az elmúlt egy-másfél évtizedben². Az EU-hoz való csatlakozásunk kapujában nem érdektelen feleleveníteni egyrészt a magyar nyitottság felfogás kialakulásának folyamatát, másoldalról áttekinteni, hogy mindebből mi valósult meg a reálszférában az elmúlt egy évtized során.³ Nyitottság felfogásunk elveit tekintve mindez egyúttal azt is megmutatja, hogy milyen integráltságunk foka a társadalom és a gazdaság egyes rétegeiben, hol kerültünk közelebb az Unióhoz, esetleg mely területeken távolodtunk tőle.

A mostani cikk⁴ bemutatja, hogy a nyitást a 80-as évek közepétől a gazdaság és a társadalom egészére kiterjedő decentralizációval, a mennyiségi változások sorával lehetett elindítani, amelyek a rendszerváltoztatással felerősödtek, kibővültek, vagy akár módosultak is és egy minőségileg új politikai, szociális, gazdasági teret hoztak létre. Ugyanakkor a csak a mennyiségi változtatásokkal indítható folyamatok láthatóan több ponton elmaradtak, vagy éppen túlfutottak a kívánatos mértéken. Kétségtelen, hogy a 90-es évek végén az európai integráció kapujában mind a folyamatok, mind a kialakult helyzet újraértékelése, a szükséges és lehetséges lépések megtétele sürgős és elkerülhetetlen feladat.

Az írás a megjelent cikk kézírata.

1. A magyar nyitottság felfogás kialakulása és fejlődése

A magyar nyitottság felfogás fejlődését nehéz szakaszolni. Nem törés nélküli elméleti és gyakorlati vonalról van szó, sokkal inkább külső és a belső adottságoktól, a politikai-hatalmi helyzettől, korlátoktól és lehetőségektől meghatározott trendről. Négy fő szakaszt foglalok össze:

1.1/ A külkereskedelemben zárt nyitottság

Az ötvenes évek végétől az elmélet alapvetően a nemzetközi külkereskedelemben való bekapcsolódás szükségességét hangsúlyozta mint a nyitottság legfőbb elemét. Kritikusabban úgy is fogalmazható, hogy ebben az első fázisban valamiféle mennyiségi és

¹ A magyar nyitottság gondolat és gyakorlat fejlődésének pártatlan, szisztematikus, tudományos feldolgozása közgazdasági szakirodalmunk halaszthatatlan adóssága. A feladat nem egyszerű: a folyamat valódi mozgatóit, valóságos értékeit, történéseit kell számba venni és elválasztani a rendszerváltás utáni változatos politikai környezetben, egyes csoportok egyének, gyakran "átprogramozott" emlékezetétől, az elmúlt évtizedekben játszott és nem játszott szerepektől.

² Balázs Péter is ezt az Európai Közösség által meghirdetett egy évtizeddel ezelőtti nyitást, az azóta az EU-ban és a csatlakozásra váró országokban végbement folyamatokat elemzi egy legutóbbi cikkében (Balázs [1997]).

³ A cikkemhez kapcsolódó irodalomjegyzéket áttekintve nem lehet véletlen, hogy a mostani elemzések döntő többsége a gazdaságtörténetileg "legizgalmasabb" legutóbbi egy évtized fejleményeit teszi vizsgálódása tárgyává.

⁴ Ebben az összefüggésben jól támaszkodhatok -- sok más vonulat és forrás mellett -- a Közgazdasági Szemlében 1986-88 között lezajlott nyitottság vitára. A nem sorozatindítónak szánt, de azzá lett írást (Práger [1986]) követő tanulmányok (Köves [1987]), (Kozma [1988]), (Nagy András [1986]), (Szegevári [1988] stb.) hozzásegítettek a nyitottság kibővített elméletének kidolgozásához (Práger [1987, 1988]).

Práger László a BKE egyetemi tanára, a Miniszterelnöki Hivatal Európai Integrációs Főosztályának vezetője

kizárólag a gazdaságra vonatkoztatott nyitottság felfogás körvonalai rajzolódtak ki. E felfogás szükségesnek tartotta a külkereskedelemnek a GDP-hez viszonyított magas arányát, ennek fenntartását vagy növelését. A nyitottságot egyetlen mutatóval, a külkereskedelem mennyiségének a bruttó nemzeti termékhez viszonyított arányával mérte.

Mind az elmélet, mind a gazdaságpolitikai megvalósulás a hatvanas évek elejére tehető első szakaszában nyilván tudatosan, sok tekintetben a politika kereteitől szorongatottan a nyitottság felfogáshoz *semmilyen specifikus követelményt* nem állítottak. Kissé leegyszerűsítve e felfogás a nyitottság növelésének tekintett minden olyan tendenciát, amely a minőségi követelményektől, földrajzi- és árustruktúrától függetlenül a külkereskedelem részarányát növelte a teljes hazai termékhez mérten. E felfogás nem kérdőjelezte meg a kialakult, elsősorban a Szovjetunióval, illetve a KGST országok egészével folytatott kereskedelem döntő súlyát, sőt a külkereskedelem részarányának növelését elsősorban *e régióon belül* kereste. Ez összezsengett egy, az adott politikai, gazdasági helyzetnek megfelelő szituációban kialakult integrációs felfogással. Úgy vélem, ez a speciális *"keleti" integrációs megközelítés* összességében egy szélesebb értelemben vett (szélesebb földrajzi területre vetített) *autarkia* hangsúlyozását jelentette. E nyitottság képnek (mely végső soron aligha nevezhető annak) további jellemzője, hogy a külkereskedelem mennyiségi mutatói mellett *nem foglalkozott strukturális kérdésekkel, belső összefüggésekkel*, az intézményrendszerrel vagy éppen a tulajdonrendszerrel.

1.2/ A világpiacon történő terjesztés és a nyitottság igény

A hetvenes évek második felében, valamint az nyolcvanas évek első felében alakult ki az a nyitottság felfogás, amelyet leginkább *Magyarország világpiacon történő terjesztésének*⁵ elemzésével kapcsolhatunk össze. Ez a felfogás már élesen elválik és minőségileg új teret jelent az előző pontban vázolt megközelítésekkel szemben. A terjesztést nem csupán összességében, a magyar export egészét a világ export egészéhez mérten mutatja, hanem elemzi e terjesztés okát. Időben előrehaladva egyre jobban *erősödik e nyitottság kép kritikai éle*. A globális világpiacon történő terjesztés mögött megjelennek annak specifikusan kelet-európai és ezen belül magyar vonatkozásai. Az elmélet alapvetően a gazdaságot vizsgálja, de a kelet-európai térségből végül is kilép: Magyarországnak a teljes világgazdasághoz való integrálódását hangsúlyozza, a csupán *mennyiségi megközelítés mellett a minőségi oldal is egyre inkább erősödik*. A lemaradás okaiként hol közvetetten, hol közvetlenül megjelenik a földrajzi struktúraváltás szükségessége. A cél megfogalmazása időnként az export árustruktúrájának kritikája mögé rejtőzik: valójában a megmerevedett, sőt a korábbihoz képest még fejletlenebb, rendkívül magas anyaghányadot tartalmazó export szerkezetváltoztatásának igénye a keleti integrációból való elmozdulás lehetőségét és szükségességét is felveti. Ugyanez a végkövetkeztetés

⁵ A világpiacon történő terjesztés és a nyitottság hiány ill. követelmény összekapcsolása megítélésem szerint mintegy két évtizeden át meghatározó fontosságú volt nem csak a gazdasági elméletben, hanem az elmélet ezen keresztül gyakorolt nyomást a mindenkori gyakorlatra. Kiemelkedő jelentőségű e vonatkozásban többek között *Kádár Béla* [1984] és *Palánkai Tibor* [1987] munkássága. Gazdaságtörténeti érdekesség és tény: Kádár Bélával együtt a nyolcvanas évek második felében és rendszerváltást követően, 1992-1993-ban is e terjesztés hangsúlyozásával kívántunk hatni a teljes (belső) gazdaságpolitikai fordulat szükségességére. Kádár Béla minisztersége idején publikus formában e gondolatokat elsősorban e tanulmány szerzője jelentethette meg (*Práger* [1993]).

adódik a műszaki adottságokból levezetett "kiszorulási" elemzésekben. E felfogás is alapvetően gazdaságcentrikus, ezen belül is *külkereskedelem-centrikus*, de óhatatlanul (és⁶ nyilván tudatosan) megjelennek benne a belső piac, a hazai termelés, a műszaki színvonal problémái is. Ez a nyitottság iskola lényegében *egészen 1990-ig elvezet, a politikai és gazdasági változások egyik gerjesztője is volt.*

1.3/ A belső piac és a nyitottság

A gazdaság nyitottsága csak a reálhelyzet megkerülésével hagyhatja figyelmen kívül a belső folyamatokat. Ez csupán a nyitottság-fogalom kialakításának legelső szakaszában jelentkezett. A kifelé való nyitás szükségességének megfogalmazását követően a magyar közgazdaságban kialakult a *nyitottság és a belső piac összefüggéseit* hangsúlyozó iskola. E kutatói kör időben először a külkereskedelmi áruforgalom, illetve ezen áruforgalom szerkezetének elemzéséből, áttekintéséből jutott el a belső piaci folyamatok vizsgálatának szükségességéhez. Folyamatosan teret kap a nyitottság és a belső piac bizonyos önálló megfigyelése.

1.4/ A nyitottság kibővített (a gazdaságon túlit is magában foglaló) felfogása

Alapvetően a külgazdasági és belgazdasági nyitottság felfogásról az említett iskolák eredményeit összegezve fogalmazódott meg a *nyitottság komplex felfogásának* teóriája.

A komplex nyitottság felfogás folyamatosan teljesedett ki. A közgazdasági-politikai közeg (ha lassú is, de érzékelhető) elmozdulását jelzi, hogy míg a nyitottság gazdaságon túli elemeiről 1985-ben a nyitottság minőségi elemeinek hangsúlyozásával lehetett szólni⁷, a következő években a valóságos kibővített felfogás kifejtésére, publikálására is fokozatosan sor kerülhetett. 1987-88-ban először a központ-vállalati kapcsolatrendszer, a tulajdonrendszer kereteinek feszegetésén keresztül jelenik meg és erősödik a nyitottság-felfogás majd 1988 második felében már a "*közvetlen politikai nyitottság*" tételes megfogalmazása is megjelenhetett.⁸

⁶ A belső piac meghatározó szerepe a kibővített nyitottság-felfogás egyik alappillére. Érdekes módon a belső piac és a nyitottság összefüggése ma, 1998-ban, EU csatlakozásunk kezdetén ismét kiemelt szerepet kap. A belső piac szerepe a nyitottság elérésében a magyar közgazdasági gondolkodásban korán megfogalmazódik (*Hoch* [1986]) Nagy A. [1986]).

⁷ Ma nehezen elképzelhető, hogy az 1985-ös Népszabadságban meg lehetett fogalmazni: "A versenyt még manapság is gyakran nélkülözi a belső gazdaság, a kialakult monopolhelyzetek feloldása a kívülről ható kényszert is szükségessé teszi. Belső fejlődésünk minden korábbinál erősebben igényli a külső piacok impulzusait, a nagyobb nyitottságot". (*Práger* [1985]). A nyitottság megjelenik az egyetemi oktatásban is. *Hámori* (1985)

⁸ A nyitottság kiterjesztett elmélete természetesen a négy évtizedes szocialista rendben jelent "forradalmi", az adott kereteken való túllépést. A termelés-centrikusság meghaladása a magyar közgazdasági gondolkodásban már egy évszázada megjelent. Földes Béla írja 1894-ben megjelent könyvében: "A közgazdasági politika elmélete eddig túlnyomóan a termelés politikájával foglalkozott... De hibásan, mert a közgazdasági politika felöleli a gazdasági élet egészét. Összhang, arányosság... minden körre fontossággal bírnak. A közgazdasági politika gondoskodik arról, hogy a jövedelemelosztás igazságos, arányos... elegendő és **egészséges** legyen. [*Földes* (1894)]

E felfogás tovább bővíti a nyitottság fogalmát a gazdaságon túlra, a politikára, az emberi (humán) kapcsolatokra, a kulturális kapcsolatokra, *a belső gazdasági folyamatokra, mind a reál közgazdasági folyamatokra, mind pedig az intézményrendszerre*. A nyitottság fogalom tartalmi kibővítése mellett egyre erősebben jelentkezik a megvalósítás folyamatának sürgetése, a lemaradási időszak felváltása egy mielőbb induló utolérési periódussal.⁹

Végső soron (a nyolcvanas évek végén) a komplex, kibővített nyitottság-felfogás elemeiként különböző "fő-elemek" fogalmazódtak meg a magyar közgazdasági gondolkodásban. Valamiféle lezárt rendszerről nem beszélhetünk, hiszen akkor a nyitottság elmélet és gyakorlat kiterjesztői saját nyitottság filozófiájukkal kerültek volna szembe. Egyfajta felosztás (most azt nem változtatva bővítve, hanem szó szerint idézve) a Közgazdasági Szemle már idézett 1988-as "vitazárójában" azonban megfogalmazódott. Eszerint a *fő nyitottság-elemek*:

- 1./ a magyar gazdaság külső nyitottsága;
- 2./ a külkapcsolatok, a politikai kapcsolatok nyitottsága;
- 3./ az emberi kapcsolatok nyitottsága;
- 4./ a kulturális kapcsolatok nyitottsága;
- 5./ végül mint a teljes nyitottság legelemibb hordozója: az ország belső működési mechanizmusának jellemzői (nyitottsága).

A több mint egy évtizede megfogalmazott kibővített nyitottság-felfogás keretei akkor sem voltak (és nem is lehettek) lezártak. A (nem elérhető) "tökéletesség" célnál jelentősebb volt az a törekvés, mely ki akarta terjeszteni a gazdaságon belül való nyitottság gondolkodást a gazdaságon túlra, bizonyos lévén abban, hogy a rendszerváltás is egy - a politikai, társadalmi vonatkozásokat is magában foglaló - szélesebb körben valósulhat majd meg.¹⁰ A nyolcvanas évek második felében – még a kibővített nyitottság-felfogás is – szükségszerűen *a mennyiségi változtatások sorától* várható *strukturális* gazdasági, társadalmi, politikai változást. A lényeg az volt, hogy a mennyiségi változtatások "blokkjába" tudatosan bevonta a gazdasági és a gazdaságon túli tevékenységek lehető legteljesebb sorát. Ily módon méltán várhatta, hogy e változtatások – változások a működő rendszer *egészének* változását, átalakulását hozzák magukkal, azaz nem csupán egyes részelemeket, hanem a struktúra döntő részét érintik. A következőkben nem a teljes kör, hanem néhány kiemelt "nyitottság elem" gazdaságtörténeti változásának áttekintését adom.

A kérdés – az áttekintést követően – kétirányú. Egyrészt: végbementek-e az elképzelt változások a kijelölt nyitottság blokkokban (1), másrészt összeállt-e mindez egy

⁹ "Az út..., amely a nyugati minta utoléréséig vezet, nyilvánvalóan hosszú, a rendelkezésre álló idő pedig a "megkésetttség" ... miatt igen rövid. Ahogy Ady egy évezredre visszamenőleges érvényességgel írja: "Mi mindig mindenről elkészünk, mi biztosan messzről jövőünk..." (Bogár László /1989/)

¹⁰ Cikkemben egy évtized nyitottság elméletének és gyakorlatának alakulását, történelmi ivét tekintetem át. A megállapítások statisztikai tényeken, adatokon alapulnak. Mégis célszerű hangsúlyozni: a mostani tanulmány nem helyettesítheti (szerencsés esetben legfeljebb elindíthatja) e kiemelten érdekes évtized empirikus adatokkal és elemzésekkel alátámasztott, széles statisztikai apparátussal dolgozó, multidiszciplináris megközelítésű jövőbeli elemzését.

egységes gazdasági és társadalompolitikává, különösen a rendszerváltoztatás után sikerült-e túllépni a száguldó mennyiségi változtatások folyamán egy meggondoltan kialakított szociális – gazdasági jövőkép medrébe terelni a folyamatokat.(2) Egyetlen - terjedelmében korlátozott - cikk kereteiben a reálfolyamatok áttekintése is csak leszűkített lehet. A rendszerváltoztatás szinte mindent átfogó változásaiból néhány alapvető, meghatározó vonatkozást választhattam ki.¹¹ A kiválasztásnál azonban meghatározó szempontom volt, hogy e leszűkített valóságelemek időbeli és gazdaságtörténeti áttekintése lehetőséget adjon az “egész”, a folyamatok teljessége érzékeltetésére.

2. Külgazdasági reorientáció, világgazdasági helyünk

2.1 A gazdasági - külgazdasági térvesztés és térnyerés kérdései.

A “hasznos” nyitottság.

(Az abszolút és a relatív mutatók, a mennyiségi és minőségi mérőszámok)

Másfél évtizede az Európai Közösségbe való deklarált, intézményes integrálódásunk célja még nem alakulhatott ki. Azonban egy új, a KGST-n túlmutató nyitottság-jövőt célul tűzve már egy-másfél évtizeddel ezelőtt is megfogalmazható volt, hogy a nemzetgazdasági folyamatok által indukált abszolút és relatív térvesztés-térnyerés által mérhető le gazdaságunk súlya, minősége, hogy világpiacon külkereskedelmi részesedésünknek a mennyiségi mutatók mellett minőségi szemlélettel való megközelítése vezethet csak nyitottságunk reális értékeléséhez. A KGST bezártságát, ill. a KGST-be zártságát firtató kérdést azonban úgy lehetett feltenni, hogy rámutattunk, az abszolút számok által mutatott képnél nem kevésbé fontos tudnunk azt is, hogy

- milyen *országokkal* bonyolódik le külkereskedelmünk
- milyen *áru csoportok* szerepelnek a külkereskedelmi cserében (Práger [1988] 618. old.)

2.2 Világpiacon (relatív) térvesztésünk a mennyiségi adatok tükrében

Kétségtelenül a belső, a teljes gazdasági potenciál minden gazdaságtörténeti időszakban a nemzetközi piacon való megmérettetésben rajzolódik ki legerőteljesebben. A belső (gazdasági, társadalmi, szociális, strukturális) nehézségekre vagy eredményekre legjobban a nemzetközi megjelenés (érvényesülés vagy visszaszorulás) szintje mutat rá akkor is, ha már most hangsúlyozzuk: egy lezárt, autark jellegű gazdasági integráció (mint amilyen a KGST volt) az ott elért szerepeket, részarányokat látszólag “nemzetközinek” téve, azt a

¹¹ A reálfolyamatok széles körének e cikk keretében való bemutatása nem csak lehetetlen, de szükségtelen is. Az egyes részterületeken végbement folyamatokról átfogó elemzések jelentek meg a magyar közgazdasági irodalomban, így a Közgazdasági Szemlében is. Több esetben a kifejtés (az ismétlés) helyett ezekre a tanulmányokra hivatkozom cikkemben.

világgazdaságban való tényleges részvételnek “átminősítve” a reálisnál magasabbnak mutatja-mutathatja egy ország nemzetközi helyzetét, versenyképességét. Mindezek mellett a gazdaság egészének (a kibővített nyitottság-elmélet szerint a belső piac fejlettségét és struktúráját is e nyitottság részének tekintve) helyzetéről alapvető képet mutat a világkereskedelemben való részesedés.

Magyarország exportjának a világexportban való részesedése (%)¹²

1930-1937	1953-1960	1970	1980	1986	1990-96
0,6-0,7	0,6-0,7	0,74	0,44	0,42	0,29-0,3

A számítások alapja: Az UN Statistical Yearbook, az UN Yearbook of International Trade, és a UN Monthly Bulletin of Statistics egyes számai.

E “ténykép-vázlat” fontos volt 1985-1990 között, fontos a rendszerváltás idején, és az ma is: folyamatosan felhívja a figyelmet egy permanens nyitottság igényre, mely 1998-ban az EU-hoz való csatlakozáshoz rendelhető “fejlődéskényszerben” jelölhető meg.

2.3 A kinn és benn egység felbomlásának évtizedei. A leszakadás és a felzárkózás lehetősége

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk idején gazdaságtörténeti szempontból különösen érdekes, hogy az európai országok összesített GDP-jében 1830-ban Ausztria-Magyarország részesedése 12,4 % volt, és evvel az ötödik legnagyobb európai gazdasági hatalom helyét tölthette be. 1880-ra valamelyest csökkent az arányszám, de a 9,7 %-os részesedéssel az ötödik hely változatlan maradt. Az első világháborút közvetlenül megelőzően 1913-ban ismét tíz százalék fölé emelkedett a részarány (10,1 %), és evvel Ausztria-Magyarország alig maradt el az előtte álló Franciaország 10,7 %-os részesedésétől.¹³ Ezt a szerepet önmagában sem Magyarország, sem az említett térség más országa nem tudta visszaszerezni Ausztria kivételével. Mindennek illusztrálására alkalmas az egy főre jutó GDP bemutatása akkor is, ha a mérési rendszerek és az árfolyamok torzításai miatt nem is pontos a kép.

Néhány közép-kelet-európai ország egy főre jutó GDP-je

¹² Az idősor azt mutatja, hogy Magyarország abszolút világkereskedelmi térvészése 1970 óta folyamatos, egészen 1990-ig. 1990-ben részarányunk gyakorlatilag "beállt" a ma is fennálló szintre. Ez a szint azonban már egy egészen *más struktúrában* valósul meg, azaz hasznos nyitottságunk azonos világpiaci mennyiségi szerep mellett is eltérő lehet, feltételezhetően ma magasabb, mint azonos részarány mellett egy tíz-tizenöt év előtti ország- és áruszerkezeti struktúrában volt. E kérdéskörnek egyik meghatározó elemzése Szabó Katalin tanulmánya. [Szabó K. (1996)]

¹³ Ausztria-Magyarország világgazdasági szerepével részletesen foglalkozik Berend T. Iván - Ránki György Európa gazdasága a 19. sz.-ban c. könyvében [Berend T.-Ránki (1987)], az idézett számításokban felhasználva Bairoch adatait. [Bairoch (1976)].

(1990-1995, folyó áron, USD /fő)

Ország	1990	1995
Ausztria	21825	28671
Csehország	2365*	4872
Szlovákia	2365*	3250
Lengyelország	1547	3031
Románia	1065	1236
Szlovénia	3079 (1991-ben)	8794
Magyarország	3189	4367

Forrás :KSH évkönyvek, 1990, 1995.

*Csehszlovákia adata szerepel mind Csehországnál, mind Szlovákiánál.

A külgazdaság (persze a KGST-re korlátozódó) kiemelt helyével, egy látszólagos nyitottság (önbecsapó) hangsúlyozásával párhuzamosan a belső fejlődés strukturális, sőt a fejlett világot tekintve relatíve mennyiségi stagnálása, leszakadása párosult. E "hozománnyal" indult meg majd egy évtizede a világgazdaságba való tényleges integrálódásunk és kezdődött meg a belső piac gazdasági és gazdaságon túli struktúrájának átalakulása.

2.4. Közelítés külgazdasági nyitottságunk valóságos képéhez: a külgazdasági kapcsolatok struktúrájának változásai

A hetvenes években magas világkereskedelmi részesedésünket a KGST együttműködés keretében lebonyolított külkereskedelmünk magas hányada eredményezte. A KGST-vel -- a politikai megfontolások alapján szinte minden elemében irányítottan befolyásolt "kvázi piaccal" -- folytatott kereskedelmünk azonban (éppen mesterséges autark jellege miatt) nem értékelhető azonos módon a természetes piaci mechanizmusok alapján működő országokkal folytatott kereskedelemmel.

Hiába maradt azonban magas, meghatározó a KGST-vel való külkereskedelmünk szintje: a KGST (és elsősorban a Szovjetunió) világgazdasági szerepe a nyolcvanas években már a drasztikus kiszorulás jeleit mutatta. Így e mesterségesen felértékelt KGST kapcsolat mellett is megkezdődött Magyarország kiszorulása, térvesztése a világkereskedelemben a nyolcvanas években.

Egy érdekes párhuzam: ahogy a nyolcvanas években a KGST külkereskedeleme magas szintje mellett bekövetkezett világpiacon térvesztés a teljes belső (gazdasági, politikai, tulajdonosi) **struktúra tarthatatlanságára**, a változás elkerülhetetlenségére hívta fel a figyelmet ugyanúgy 1993-ban, a rendszerváltás után már egy "megtisztult" szabad s nyitott külkereskedelmi földrajzi struktúra mellett is a "kinn" nyugtalanító jelzőrendszere a "bent" (a belső viszonyok) feszültségeire figyelmeztetett.

Bár az 1991-92-es években a különleges, KGST-nem KGST "piac-specifikus" elemektől megtisztult külkereskedelmi feltételrendszer mellett pozitív elemként értékelhető, hogy hazánk világgazdasági térvesztése megállt, de látnunk kellett azt is, hogy mindez alacsony 0,3 % körüli szinten következett be. *A gazdaságnak a külgazdaságban, az azon keresztül realizált és érvényesített eredménye még így is messze meghaladta a "belső" gazdaság teljesítmény-szintjét.* Ez egy adott gazdasági korszak különleges politikai-gazdasági lehetőségeinek a külgazdasági (evvel együtt -- a most részletesebben nem tárgyalt -- külpolitikai) diplomácia különleges eredményei által biztosított különleges helyzete volt. A külgazdasági teljesítmény és a teljes gazdaság teljesítményének elválása azonban csak bizonyos szintig lehetséges. A külgazdasági (és a külpolitikai) szféra túlteljesített, de a "belső" és "külső" vonal eltérése 1993-ban elérte és kezdte meghaladni a kritikus pontot. *A gazdaság egészének nagyságrendi és strukturális fejlődése nélkül gazdaságunknak a külgazdaság által elért és döntően a külgazdaság által fenntartott helye szétesik.* (Práger 1993) A külgazdaság földrajzi átalakulása mindeközben megállíthatatlanul végbemegy.

Magyarország külkereskedelmének ország megoszlása (%)

Ország csoport	Import				Export				
	1990	1991	1992	1997	1980-1989	1990	1991	1992	1997
Fejlett országok	59,8	66,6	69,7	72,4	30,0	57,9	67,9	71,3	77,5
- OECD	58,0	66,0	69,0			54,6	67,1	70,4	
- EU (EK)	37,6	41,1	42,7	62,6	16-18	36,2	45,7	49,8 (12)	71,2
- EFTA	15,4	19,1	20,6	1,8	9-10	12,2	15,0	14,7	1,4
Fejlődő országok	9,7	7,9	4,2	6,9	10-12	7,9	8,4	5,3	2,7
KGST/volt KGST	30,5	24,1	25,3	19,0	60,0	33,8	23,6	23,3	19,1
- SzU/FÁK	19,1	15,3	16,9	11,3	35,0	20,2	13,4	13,1	7,2
Egyéb	0,1	1,5	0,8	1,6		0,4	0,1	0,1	0,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KKM, NGKM, IKM, MNB statisztikákból számított adatok

Az árfolyamok mesterséges kialakítása miatt közvetlenül nehezen vehető össze az 1990-et követő adatokkal a megelőző negyven év adatbázisa. A hivatalos forint árfolyam alapján azonban emellett is bemutatjuk az 1980-as ország megoszlás adatait, amely a tendenciákat azért jól megközelíti:

Magyarország külkereskedelmi forgalmának ország-megoszlása 1980-ban (%)

	1980 export	1980 import
Fejlett országok	34,1	41,6
EGK (EU) (6)	20,3	23,8
Fejlődő országok	9,1	6,3
Szocialista országok összesen	56,8	52,3
KGST országok	53,1	49,1
Szovjetunió	30,8	28,9

Forrás: Külkereskedelem számokban, Kopint-Datorg, Bp.1990. adatai alapján saját számítások a hivatalos árfolyamokon

Külkereskedelmünk ország-megoszlásának 1990-ben megkezdődött átrendeződése jól mutatja a konvertibilis elszámolásra való áttérés után bekövetkezett földrajzi reorientációt.

A KGST korábbi 60% körüli részaránya fokozatosan "beállt" a jelenlegi 20% körüli szintre, míg a fejlett tőkés országok aránya a korábbi mintegy 30%-os értékről fokozatosan a mai kb. 70-78%-os szintre emelkedett. Ebben a részarányban a döntő hányad Németország, majd Ausztria, Olaszország részesedése, amely a teljes forgalom

kereken felét teszi ki.¹⁴ Az Európai Unió, a tizenötök kereskedelmünkben már 70% körüli biztos aránnyal részesedik, ami a történelmileg megalapozott kereskedelmi kapcsolataink szerepének jelentőségét mutatja.

A legjelentősebb kérdés európai csatlakozásunk küszöbén: a hatalmassá duzzadt EU részarány milyen belső piacon, termelési szinten és struktúrán, tulajdonosi szerkezeten nyugszik? A meggyőzőnek tűnő számok mögött valójában milyen hazai és nemzetközi gazdasági erők teljesítményei (inputjai és outputjai) állnak, és mindemellett mennyire lehetséges a nemzeti és a magyarországi külföldi érdekek harmonizációja, a stabilitás, a fenntartható fejlődés, a foglalkoztatottság, szociális biztonság elérése.

3. A belső (gazdaságon inneni és túli) nyitás

3.1 A mennyiségi “sokasodás” és a valóságos (minőségi) nyitottság útja

A rész és az egész összefüggése

Ma úgy tűnhet, hogy a magyar nyitás elméleti és gyakorlati előkészítői, *túlságosan mennyiségi* szemléletűek voltak. Különösen igaznak tűnik mindez akkor, amikor elvekben a minőségi oldal kiemelt helyét, primátusát hirdették, ténylegesen pedig - ma úgy tűnhet - folyamatosan a “többrendszerűséget”, valamiféle “mennyiségi sokasodást” kívántak megvalósítani.

Ebből annyi -- és valójában ez a lényeg -- igaz, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek egyes közgazdasági-politikai iskolái felfedezték, hogy a bezártság gyakorlatából a “mennyiségi sokasodás”, a decentralizáció, a külkereskedelmi jogú, a termelő, a belkereskedelmi, a szolgáltató vállalatok, a jegybank, majd a létrejövő néhány további (kereskedelmi) bank *monopóliumának feloldása és evvel együtt számuk növelése a belső és külső nyitottság, a pluralizmus, a gazdasági-politikai-társadalmi szabadság felé egyetlen elvezető, azt megvalósító út.*

Mindezek mögött a decentralizáció, a lebontás (majd ezt követően persze a szabad környezetben akár újabb összekapcsolódások) megteremtésének célja állt, amely egy szóval úgy fejezhető ki: *a választás* lehetőségének megteremtése a társadalomban, *a bel- és külpolitikában* (parlamentarizmus, többpártrendszer, a világpolitika adott csoportjához való szabad egyesülés lehetősége: NATO, EU) és a szűkebben vett *gazdaságban*.

Mindezen tényezőket itt nem veszem sorra, de az elméleti kifejtésen kívül (akárcsak az előző oldalakon) néhány fő vonal és az egész folyamat lényegének konkrét bemutatására is kitérek egy-egy területen.

¹⁴ A földrajzi, történelmi, gazdasági összekapcsolódások rendkívül erős, nem évtizedes, de évszázados “tartósságát” jelzi, hogy pl. 1935-ben Németország, Ausztria és Olaszország részesedése a magyar exportban a maival csaknem pontosan azonos, 56 % volt. [Katona (1935)]. Az Európai Unió belső piacába való integrálódáskor e kapcsolatok megtartása mellett a többi tagország szerepének bizonyos erősödése várható.

3.2 A magyar nemzetgazdaság szervezetének, vállalati-tulajdonosi struktúrájának átalakulása¹⁵

A nyolcvanas évek közepén a nyitás-nyitottság alapvető eleme volt a belső vállalati struktúra változása, decentralizációja, a vállalkozások, a vállalatok **számának** erőteljes növekedése. A lényeg: a tevékenységek, a döntési pontok a gazdaság résztvevőinek szélesítése, "terítése", az egyértelmű **mennyiségi oldás és bővítés** kifelé nem túlhangsúlyozott, de "befelé" a minőségi változást jelentő átgondolt, megértett és megérett cél volt.¹⁶ Így lett a negyven-ötven monopol külkereskedelmi vállalatból a nyolcvanas évek végére több száz külkereskedő szervezet, így érte el a jogi személyiségű gazdasági szervezetek szám a 10.711-es szintet 1988 végére és az egyéni vállalkozások száma is a 300.000 közelébe került. A rendszerváltással ez a folyamat tovább erősödött: másfél évtizedre visszatekintve úgy tűnik, a magyar nyitottság gondolat vállalati decentralizációs célja teljesült. A jogi személyiségű vállalatok száma 1997-re 140.601-re emelkedett. A vállalkozók száma 1988-1997 között 290 ezerről 664 ezerre nőtt.

A nyitás első szakaszában mindezek a lehetőségek, a gazdasági-társadalmi nyitottság kereteinek kibővülésére mutató **számszerű** növekedések pozitívak voltak. Anélkül, hogy e kérdés gazdasági-gazdaságpolitikai részleteibe mennénk meg kell jegyezni: a vállalkozások számának növekedése mögött a korábbi biztos "szocialista nagyvállalati" rendszer, az ebből adódó munkaalkalmak jelentős részének eltűnése, a rendszerváltás után egy-másfél millió (persze nagyon jelentős részében felesleges, rejtett munkanélküliséget, kihasználatlan, de fizetett munkaerőt, alacsony termelékenységet magában hordozó) munkahely megszűnése áll. Ugyanakkor más oldalról új (és a kérdés lényege már ez: valódi vagy kényszer) vállalkozások, vállalkozási lehetőségek nyíltak meg.¹⁷

¹⁵ Ma éles harcot vív a történelmi múltért, a rendszerváltásban elfoglalt szerepéért a nyolcvanas évek második felének ellenzéke és a vezetésben megerősödött a reformvonal. Ennél a két alapvonalnál sokkal strukturáltabb a kép, a szerepek. Mindennek a feldolgozása alapvető. De ugyancsak fontos a vállalatok önálló reformszerepének felmérése. A vállalatokon belül hallatlan erővel törtek a felszínre a nyolcvanas években a gazdaság, a politika, az érdekvédelem a humán kapcsolatok önállóságát követelő folyamatok. (Práger /1986/). A változásokban rendkívül erős szerepet játszott a Beck Tamás vezette Magyar Gazdasági Kamara annak ellenére, hogy sokan - méltánytalanul- a nagyvállalati struktúrák védelmének eszközét is benne vélték látni. A Magyar Gazdasági Kamara 1985-től folyamatos, erős reformszellemű nyomást gyakorolt a kormányzatra és mindenekelőtt a sok szempontból sokkal "konzervatívabb" pártközpontra. (Lásd: a Magyar Gazdasági Kamara elnökségi ülésének jegyzőkönyvei 1985-1990.)

¹⁶ Nem véletlen, hogy az 1980-as évek közepén a nyitottság elméletbe ágyazva tudatosan mennyiségi célokat fogalmaztunk meg: a vállalkozások számának növekedése, a bankszektor kétszintűvé tétele, a külkereskedelmi jog szélesítése. Mindezen mennyiségi követelmények mögött a teljes gazdasági-társadalmi rendszer (beleértve a tulajdonrendszert is) átalakulásának képe és útja állt.

¹⁷ Forrás: KSH. Statisztikai évkönyvek 1988-1997. Mindehhez néhány megjegyzés: Az adatok a regisztrált szervezetek számát adják, amelynél a működő szervezetek száma lényegesen alacsonyabb. Különösen nagy az eltérés az egyéni vállalkozók esetében (1997. decemberében a regisztrált 659.690-nel szemben a ténylegesen tevékenykedők száma 465.049 volt). Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk sikerének egyik alapkérdése a vállalati szféra illeszkedése. A nyolcvanas évek nyitottság hirdetői, de a rendszerváltás utáni időszak gazdasági folyamatai irányítói is elégedettek lehetnek a decentralizációs célok értékelésénél, ha számok keretei belül maradnak. Magyarországon a tíz fő alatti mikro-vállalkozások a gazdálkodók (vállalatok és vállalkozók) számának 96.72 %-át adják [Román Zoltán (1998)] az összes kis és középvállalkozások száma 99.9 % az EU 99.8%-os mutatójával szemben. A kis- középvállalatok a GDP-ből való részesedése ugyanakkor nem több mint annak 1/3-a [ISM szektorelemzések (1997)].

3.3 A tulajdonosi struktúra átalakulása¹⁸

A vállalati struktúra átalakulását a nyitottság-lobby az 1980-as évek közepétől a KGST-be ágyazott magyar gazdaság feltételei mellett is akarta és ebben a politikai-gazdasági reform-elittel hol nyíltan, hol cinkosan együttműködött. A KGST és a szocialista világrendszer szétesése mindezt más dimenzióba helyezte. Más oldalról a magyar fejlődés önmagában is önálló része volt a világpolitikai és gazdasági változásoknak.

A vállalati struktúra átalakulása a *tulajdonosi struktúra teljes változását* hozta magával. Az állami szféra és magánszféra aránya a privatizációs folyamattal teljesen megváltozott: a kilencvenes évek elején megerősödött, az évtized közepére *döntő túlsúlyba került a magánszféra* szinte minden mutatót (így a GDP-hez való hozzájárulást) tekintve.

Az állami szféra-magánszféra ellentétpárjához hasonlóan érdekes (és egymást átfedő) a magyar tulajdon-vegyes tulajdon-külföldi tulajdon kérdésköre. A vegyes vállalatok, a külföldi működőtőké szerepével itt nem kívánok részletesebben foglalkozni. Ami fontos: miután létrejöttek e formák szabad megválasztásának keretei, önmagukban egyszerre újra visszaminősültek élettelen mennyiségi mutatókká ezek a számarányok. Egy ország gazdasági, társadalmi, politikai nyitottságának és szabadságának mércéi lehetnek mindezek, de egyúttal a szabadság, a választási lehetőségek, a piaci hatások érvényesülése után már a nemzeti gazdaságpolitika feladata eldönteni, hogy milyen nemzeti-külföldi tulajdonosi struktúra a legelőnyösebb hosszabb távon és az adott belátható időben. De az is igaz: ha a nyitottsághoz, vagy a gazdasági növekedéshez például a külföldi tőke kedvezményekkel is támogatott "becsalogatása" szükséges és ez sikerrel is jár, mint Magyarország esetében, attól a pillanattól kezdve a "hazai" kormányzati gazdaságpolitika már nem korlátlan: abba "beleszólnak", vagy éppen beleszólást nem engednek az adott országban megtelepedett és gazdasági-politikai hatalmat szerzett multinacionális, vagy egyszerűen nem hazai, nem állami (vagy éppen hazai, de nem állami) a szó teljes értelmében "szabad" vállalatok-vállalatcsoportok. A verseny egyenlőségét az biztosítja, hogy e szabadság ugyancsak nem korlátlan: az állam szabályozórendszerén, gazdaságpolitikáján keresztül befolyásolhatja érvényesülésüket, gazdasági-politikai hatalmukat. Ami fontos: ebben az új nyitottság-szabadság közegben senki nem megdönthetetlen hatalmú szereplő, a szerepek -- a nem nyitott politikai-gazdasági elrendeződésekhez képest -- változóak, hogy megint e szót használjuk: nyitottak.

3.4 A pénzügyi szektor nyitása¹⁹

A magyar bankrendszer története (hol követő, de általában sokkal inkább aktív szerepben) nem választható el a magyar gazdaság-külgazdaság és nyitottságának kérdésétől. Mindez a nyolcvanas évek második felében megfogalmazott, részben megvalósult kibővített nyitottság-elmélet és gyakorlat része. 1992-őt követően megkezdődött a bankok tulajdonosi szerkezetének drasztikus, felgyorsult átalakulása. Nagymértékben csökkent az

¹⁸ E kérdés átfogó elemzését adja Tardos Márton (e cikkhez hasonlóan ugyancsak) az elmúlt csaknem egy évtized történéseit áttekintve a Közgazdasági Szemlében közzétett tanulmányában. [Tardos (1998)]

¹⁹ A pénzügyi rendszer nyitását csupán a kibővített nyitottság-felfogás és az EU integráltsági szint áttekintésének átfogó körének bemutatása érdekében adjuk külön fejezetben. A témáról számos átfogó elemzés jelent meg, így Ábel István - Szakadát László tanulmánya a Közgazdasági Szemle 1997 nyári számában. [Ábel-Szakadát (1997)]

állami tulajdon részaránya és csaknem 50 %-os volt már 1996-ban a külföldi tulajdonú bankok részesedése, 1997-ben pedig jóval 50 % fölé nőtt.

A magyar bankszektor "állandó" kérdései: túlbankosított-e a magyar bankrendszer, eléggé centralizált, vagy túlságosan sokszereplős-e a kialakult struktúra? Megfelelő-e a külföldi szerep, vagy egyenesen túlzott-e? Sikerült-e (és szükséges-e, vagy szükséges lett volna) a magyar gazdaságpolitika, az állam meghatározó szerepének -- a szélesebb tulajdoni hányad megtartásán keresztül való -- biztosítása a pénzügyi szektorban? Milyen szervezeti fejlődés-kiesést, tökehiányt, a nemzetközi közegtől való elzárást jelentett volna a külföldi tőke megjelenésének elmaradása?

E kérdések megválaszolása nyilván elemzéseket igényel. Mostani témánkat tekintve azonban egyértelmű: a magyar pénzügyi rendszerben létrejöttek a nyitottság (egyres bíráló szerint a "túl nyitottság ") feltételei az 1987-et követő egy évtized során: az EU csatlakozást tekintve az integrálódás magas szintje valósult meg.

4. Helyzetünk és helyünk az EU csatlakozás kapujában az évezredfordulón. "Euróforiánk " valóságai, tévhitei és realitásai.

A korábbi fejezetekben bemutatott folyamatok azt bizonyítják, hogy a nyolcvanas évek közepétől kialakított nyitottság elméletek és az ezekre épített gyakorlat (természetesen a mindenkor politikai korlátok keretei között) összességében végigjárták azt a "szektorális nyitottság" utat, amely közelebb vitt a *strukturális*, a társadalom, a gazdaság teljes egészét átfogó nyitottság eléréséhez. Ezek a helyes egyedi "nyitottságvonalak" fejlődtek, megvalósultak, de sem a rendszerváltásig, sem pedig az azt követő nyolc évben nem álltak össze egy egységes *magyar társadalmi jövőképpé*. Nem fogalmazódott meg a magyarországi "gazdaságon inneni és túli" elemeket, a teljes kereteket magába foglaló "egészség-kép". A reálszférában nem jött létre a társadalom egészének egészsége, benne a részek egészségével. Eközben a részekben és az egészben (az alig irányított gyors, vagy túl gyors "biológiai" fejlődés mellett és miatt) halmozódtak a gazdasági – *társadalmi betegség* tünetei. Nem fogalmazódott meg egy még meg nem lévő, de elérendő összetett célrendszer²⁰, melynek egyenrangú szereplői a gazdasági fejlődés, az egyensúly, az emberi kapcsolatok, az egyéni és a társadalmi etika, az emberi (ismét: gazdaságon belüli és azon túli) kapcsolatok, az egyén társadalmi, a munkájában elfoglalt, a családjában megvalósuló léte, egy a gazdasági fejlődés által megalapozott, de azon túlmutató belső és külső harmónia.

A szinte minden szektorban megfigyelhető nyitottság növekedés mellett is felvetődhet a kérdés: az EU-hoz való csatlakozás szempontjából mennyire kedvezőbbek ma Magyarország pozíciói, mint a vizsgált "nyitáskezdekskor". A válasz nehéz, mivel egy minden oldalról és minden elemében változó saját helyzetben és ugyancsak minden

²⁰ Mindebben felvetődik a lehetőség és a felelősség kérdése a rendszerváltás előtti és az azt követő időszakban összességében és a különböző hatalmi, látszólagos hatalmi és hatalmon kívüli csoportokra vonatkozóan.

pontján változó környezetben kell a kérdést felvetni. Magunkon kívül e környezet magában foglalja az "akkori" európai közösséget, a mai "tizenötöket", a csatlakozásra váró és versengő "hatokat" és "tizenegyeket", valamint a mostanság az "eurofóriában" elfeledni tűnő Európán kívüli világot.²¹

A kérdésre - a teljességre közel sem törekvő válaszaimat - pontokba sorolom:

1.) Az elmúlt másfél évtized néhány kiemelt elemének a cikkben vázolt áttekintése bebizonyította egy magas fokú, de kevésbé konzisztens és harmonizált nyitottság létrejöttét. A külgazdasági orientáció változása, a vállalati, pénzügyi szervezetek átalakulásával létrejövő új tulajdonosi szerkezet, a működőtőke és részben a tőkemozgás kétoldalú szabadsága, a nemzeti és nemzetközi vállalati szintű és makrogazdasági kapcsolódások nyitása, a belső piac, a humán kapcsolatok, a kultúra, a műszaki kultúra, a politikai rendszer sok elemének nyitottságát jelentik. A kiemelten az 1980-as évek közepétől vizsgált évtized áttekintése alapján úgy ítélt meg, hogy 1998-ra az EU csatlakozási tárgyalások megkezdésére a magyar gazdasági és a gazdaságon túli folyamatok többé-kevésbé "teljesítették" a magyar gazdasági elmélet és gyakorlat maga számára kitűzött nyitottsági kritériumait.²²

2.) A magyar nyitottság-elmélet kitűzött céljai és az Európai Unió alapcéljai hasonlóak.²³ Az Európai Unió természetesen nem egyetlen célt, hanem egy tág, de az időben haladva egyre konkrétan meghatározott és rögzített célrendszert fogalmazott meg. Ebben egyformán hangsúlyozott a közös gazdasági és a közös kulturális térség létrehozása, amelyben a belső piac elsősorban eszköz a kiegyensúlyozott és fenntartható növekedésre, mely tekintettel van a környezetre, része a foglalkoztatás és a szociális védelem magas szintje, a jobb életminőség, a gazdasági-társadalmi kohézió. E határok nélküli piacon valósul meg a négy szabadság elve: az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a személyek szabad áramlása²⁴. Miközben megállapítható az egyes elemek hasonlósága, a célok rendszere, harmóniája az Európai Unióban jóval fejlettebb, mint a magyar gyakorlatban.

3.) A közelebb kerültünk-e Európához, vagy távolabb sodródtunk kérdéspárra több vetületben adható meg a válasz.

A reálszférában, a mennyiségi mutatókat illetően a KGST összeomlásával a magyar (valóságos vagy inkább a mérési hibákból adódóan a reális szintet csak bizonyos

²¹ Óhatatlanul az angol birodalom az Anglián (Nagy Britannián) kívüli nagyvilágot" csak "rest of the World"-ként jelölő és lebecsülő korábbi világképének emléke idéződik fel. A világ egyenlő Európával, ki nem mondva lassan gyakorlati dogmává válik gondolkodásunkban.

²² A magyar nyitottságelmélet önállóan kialakított céljainak és az Európai Unió eszméinek összecsengése alig hihető szorosságu, ugyanakkor az elméleti rendszerek párhuzamos fejlődése természetesnek tekinthető (Práger, /1998/).

²³ Az elvi hasonlóság mellett a "fejlettségbeli" különbségek alapvetőek: az EU társadalomfilozófiai gondolatrendszere konzisztens, a reálszférában való megvalósítási foka jelentős, a gazdasági, szociális, etikai, társadalmi célok összhangja magas, mindez a magyar valóságban jelenleg inkább csak elérendő célnak tekinthető.

²⁴ Azt, hogy az egyén, az egyén mozgása, gazdasági és gazdaságon túli választási szabadsága a teljes szabadság (nyitottság) körében milyen fontos, Andorka Rudolf már a nyolcvanas évek elején megfogalmazta. (Andorka /1982/)

mértékben visszaadó) GDP több mint 20 %-kal visszaesett. Kádár Béla megfogalmazása szerint (Kádár /1996/) a befelé forduló gazdaságfejlesztéssel kísérletező országok térvészése, leszakadása felgyorsult.²⁵ Adatai szerint az 1938 és 1995 közötti csaknem fél évszázados időszakban az egy főre jutó GDP a fejlett piacgazdaságok átlagának 30 %-ról 5 %-ra csökkent Afrikában, 60 -ról 15 %-ra Latin -Amerikában és hasonló mértékben a kelet-közép-európai országok csoportjában. Ugyancsak ő írja cikkében: a világ importjában ebben az időszakban a kelet-közép-európai országok részaránya 4 %-ról 1,53-ra ,a külföldi működőtőke-befektetések állományában pedig 10 %-ról 2 százalékra csökkent.²⁶

Emellett tény, hogy a magyarországi működőtőke beruházásokban az 1972 -től 1989-ig tartó másfél évtized során összesen 250 vállalat 250 millió dollárt fektetett be, miután a rendszerváltást követő megváltozott politikai-gazdasági környezetben már több mint 16 milliárd dollár került befektetésre Magyarországon és a külföldi részesedésű, vagy tulajdonú vegyesvállalatok- vállalatok száma meghaladja a húszezret.²⁷

E meglehetősen "vegyes" képen tény: Magyarország abszorpciós képessége, a nyitottság gondolatok megvalósulásának lehetősége a rendszerváltoztatás után hatalmas mértékben nőtt. A kérdés: mennyire volt helyes, tudatos egészében és részleteiben ez a befogadás , "behívás" és az ehhez kapcsolódó (sokszor a magyar befektetőkkel szemben) a külföldi tőkének adott előny, kedvezmény. Más szóval: kialakult-e, és optimálisan alakult – e ki a külföldi és magyar gazdasági részvétel aránya a magyar gazdaságban.

E pont végére a megállapítás: egyszerre találhatók meg 1998-ban, az EU csatlakozás kezdetén az erőket erősítő és gyengítő, a felzárkózást és a lemaradást jelző és jelentő tényezők a nemzeti és külföldi jelenlétben.

4.) Sajátos módon miközben az Európai Unióban a nemzetközi integrálódást a nemzeti iparok mintegy két évtizedes belső integrációja előzte meg (Palánkai /1996/), mi rögtön a transznacionális folyamatokba léptünk be. A jövő (és a legközelebbi jövő) számára is elemzendő, hogy mindennek mi a hozadéka és mi a hordaléka, mennyire kényszerpálya, vagy az egyetlen lehetséges választás-e ez az adott magyar tőkeerő (vagy inkább tőkeszűke) mellett.

5.) Alapvető annak megismerése, hogy fejlődésünkben és lemaradásunkban milyen erővel voltak jelen a *tudatosság* és a *sodródás* elemei.

Mélyebb elemzés nélkül is, úgy érzem, hogy a sodródásban is sok esetben és ponton kedvező sodrással a "kedvező medreket" értük el és erősödött integrációs képességünk. Ugyanakkor egy valódi nemzeti értékeken nyugvó magasabb szintű tudatosság létrehozása megkérdőjelezhetetlenül fontos.

6.) A magyar nyitottság eszme - mint említettem - a *gazdasági* nyitottság megfogalmazódásával indult és ezt követte 1986-87-ben a *kibővített*, a gazdaságon túlira is vonatkoztatott nyitási szükségszerűség megfogalmazása. Ha az akkori gondolkodásban

²⁵ Bár idézett cikkében nem mondja ki, nyilván a befelé forduló országok közé sorolja a KGST tagállamait is.

²⁶ Im.10 .oldal.

²⁷ A tényekről és az okokról többek között (:Práger /1993/).

is jelen volt, ma még erőteljesebben hangsúlyozandó, hogy a nyitottság alapvető, meghatározó eleme az *egyén, család, társadalmi-gazdasági csoport, a teljes nemzet* nyitottság igénye, léte, ennek az egyéntől induló a gazdasági és azon túli “makróvilágig” tartó megvalósítása.

7.) A nyolcvanas évek nyitottság eszméi mélyreható változásokat hoztak a reálszférában is. Az 1998-99-es évek EU-s tárgyalásait, a jogrendszer harmonizáltsági fokának tételes megvizsgálását tekintve alapvető, hogy a csatlakozásra váró és törekvő országok között a jogharmonizáltság fokában élen állunk. A következő lépések a jogalkalmazás és a (már nagyban hasonló) jogrendszerek, szabályozó-rendszerek a reálszférában megvalósított és megvalósítható tényleges létének vizsgálata és biztosítása. Szükséges a megvalósítások hierarchiájának, társadalmilag megkövetelt és elfogadható sorrendjeinek és arányainak meghatározása. Ez egyszerre gazdaságpolitikai, politikai, társadalmi döntés, amely a szociális partnerekkel való párbeszéddel lehet sikeres. Messze nem felmért mindmáig, hogy milyen társadalmi-gazdasági ráfordítások (benne a költségvetés) és hozamok várhatók az EU-s csatlakozástól általában hosszabb távon és a következő évtized éveit sorról-sorra véve. Az egyenleg alapvetően ki fog hatni a gazdasági, politikai stabilitásra. Szakmai késésünk talán e kérdés felvetésében és felmérésében a legnagyobb, jóllehet a politika és a gazdaságpolitika csupán e tények ismeretére építhet.

Úgy vélem, hogy integrálódásunk folyamata és jelenlegi szintje még sok további vonatkozásban vizsgálható lehetne. Az alapvető tényező: a most áttekintett helyzetkép azt mutatja, hogy a magyarországi gazdaság²⁸ (alulértett és túlértett integrációs pontok összességéként) egészében kész az integrálódásra. A fő feladat éppen az egymástól ma még távol eső szélső értékek közelítése és a társadalom, a gazdaság minden szereplője egyetértésének, hozzájárulásának elnyerése, amely (a kérdések összességében és minden kis részletében) egyúttal a célok helyességének állandó mércéje is az eddig előtérben lévő gazdaságban, de az egyre nagyobb szerepet követelő gazdaságon túli összefüggésekben is. Ebben a folyamatban szükséges a belépésre váró és törekvő ország *nemzeti érdekeinek* és a befogadó európai közösség értékeinek - érdekeinek összevetése. Ennek alapján fogalmazható meg, hogy milyen nemzeti érdekeket érvényesíthetünk és a befogadó közösség mely érdekeit kell integrálnunk, hangsúlyozva, hogy éppen a bemutatott, sok tekintetben párhuzamos fejlődés miatt ezeknek az érdekeknek és értékeknek döntő többsége nem ellentétes, hanem azonos.

Hivatkozások, irodalom

- [1] *Andorka Rudolf*: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Gondolat Kiadó Budapest. 1982.
- [2] *Ábel István -Szakadát László*: A bankrendszer alakulása Magyarországon 1987-1996 között. Közgazdasági Szemle 1997. 7-8. sz.

²⁸ Tudatosan használom ezt a nyelvhelyességi szempontból biztosan megkérdőjelezhető megfogalmazást : kifejezi, hogy a magyar piacon , de a nemzeti ill. belföldi jövedelem termelésében, felhasználásában , birtoklásában, értékesítésében éppen a gyors nyitás, a nemzetköziesedés következtében egyaránt jelen vannak a hazai és a multinacionális vállalatok és az általuk meghatározott “végső felhasználók “. E kérdés önmagában is a gazdaságpolitika meghatározó szempontja ma és a jövőben.

- [3] *Bairoch P.*: Europe's Gross National Product 1800-1975. Journal of European Economic History. 5. köt.2. 1976.
- [4] *Balázs Péter*: Integrációs "csapdák" az Európai Unió és Kelet-Közép-Európa kapcsolatában. Közgazdasági Szemle, 1997. 11. sz.
- [5] *Berend T. Iván - Ránki György*: Európa Gazdasága a 19. században Bp. 1987. Gondolat Kiadó.
- [6] *Bogár László*: Kitorési kísérleteink. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.1989.
- [7] *Földes Béla*: A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. Budapest, 1884. Az Eggenberger-féle Könyvkereskedés kiadása.
- [8] *Hámori Balázs*: Politikai gazdaságtan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1985.
- [9] *Hoch Róbert*: A gazdaság nyitottsága és a belső felhasználás. Közgazdasági Szemle, 7-8.sz.
- [10] *Hozzáadott érték, 94* (Gondolatok a gazdasági válságkezeléshez.) A Dunaholding kiadása. Budapest, 1994. (A magyar gazdaság nyitottsága 1994-ben. pp.75-84.)
- [11] *Inotai András*: A piacgazdasági átmenet külgazdasági teljesítménye és nemzetközi környezete. Külgazdaság, 1993. 4. sz.
- [12] *Integrációs Stratégia Munkacsoport*. Az ISM koordinátorainak szektor- elemzése. Bp. 1997. október (Vállalati szféra. Farkas György 147.o.)
- [13] *Katona Béla*: Magyarország közgazdasága. Közgazdasági évkönyv. 1935. évről. Budapest 1935. Gergely R. Könyvkereskedése.
- [14] *Kádár Béla*: Accelerating Hungarian Growth. Acta Oeconomica, 1984. 1-2.sz.
- [15] *Kádár Béla* A gazdasági növekedés külgazdasági összefüggései. Közgazdasági Szemle, 1992. 10. sz.
- [16] *Kádár Béla*: Magyar helyteremtés az integrálódó új Európában. Európai Tükör. 1996.december.
- [17] *Kozma Ferenc*: Modellek és realitások. Közgazdasági Szemle, 1988. 1.sz.
- [18] *Köves András*: Időszerű-e még a nyitás? Közgazdasági Szemle, 1987. 2.sz.
- [19] *Külgazdaságtan*. Aula Kiadó. 1998. Budapest. Szerkesztette: Tóth Tamás. (A kiterjesztett nyitottság elmélet és a magyarországi reálfolyamatok. pp. 21-30.
- [20] *Nagy András* : Nyitni kék! Közgazdasági Szemle, 1986. 12.
- [21] *Palánkai Tibor*:Alkalmazkodásunk a világgazdasághoz , Népszabadság, 1987. szept.26.
- [22] *Palánkai Tibor*:Az 1990-es évek európai integrációs folyamatai és a változó külgazdasági környezetünk, Budapest, BKE 1991.
- [23] *Palánkai Tibor*: Gazdaságpolitika :koordináció és alkalmazkodás. Európai Tükör.1996.december.
- [24] *Pásztor Sára*: Nyitott-e a magyar gazdaság? Közgazdasági Szemle, 1987. 3. sz
- [25] *Práger László*: Nyitottság-másképpen. Népszabadság, 1985. szept. 25.
- [26] *Práger László*: A nyitottságról (Kísérlet a komplex megközelítésre). Közgazdasági Szemle, 1986. 6.sz. A teljes tanulmány angol fordításban: L.P.: On Openness M.E. Sharpe. Soviet and Eastern European Foreign Trade (A Journal of Translation) Summer Edition 1988. Szerkeszti J. Brada. (Armonk NY. USA pp. 93-107.)
- [27] *Práger László*: Gazdaságon innen és túl Akadémiai Kiadó Budapest, 1986.
- [28] *Práger László*: Magyarország nyitottságáról. (Előadás a XI. magyar-amerikai közgazdász találkozón. Bloomington, USA. 1987. okt.)
- [29] *Práger László*: További adalékok a nyitottsághoz. Közgazdasági Szemle, 1988. 5.sz.

- [30] *Práger László*: A warning to be heeded. Hungarian Economic Review, 1993. április
- [31] *Práger László*: A KGST-től az unióig. Gondolatok a harmonizáció történelmi útjáról. Népszabadság. 1998. március 30.
- [32] *Román Zoltán*: A kis- és középvállalatok és az EU csatlakozás Magyarországon. Európai Tükör 1998. III. évf 3. sz. 23-30. o. (A KSH 1997./12 havi jelentése alapján)
- [33] *Szabó Katalin*: A tömegtermeléstől a “mértékutáni” termelésig. OMFB. Budapest. (Emellett idézi: Kocsis Éva - Szabó Katalin: Technológiai korszakhatáron. Budapest 1996. OMFB.)
- [33] *Szegvári Iván*: Nyitottság, nyitás és átmenet. Közgazdasági Szemle, 1988. 1.sz.
- [34] *Tardos Márton*: Sikeres-e a privatizáció? Magyarországi tapasztalatok (1990-1997) Közgazdasági Szemle. 1998. 4. sz.